

UDK 930.1
Pregledni članak

Peter Gay, *Freud for Historians (Freud za povjesničare)*, Oxford University Press, New York/Oxford 1985.*

LYDIA SKLEVICKY

Zavod za istraživanje folklor, Zagreb, SFRJ

Kada je prije tri desetljeća američki povjesničar Peter Gay¹ prvi put vlastitu interpretaciju povijesnih događaja² pokušao proširiti psihoanalitičkim uvidima, doživio je najoštrije oporbe svojih ortodoksnije orijentiranih kolega. Umjesto da se okani eksperimentiranja, ne odričući se uvjerenja da u tradicionalnim historiografskim pristupima povjesničar vidi akcije, a zanemaruje njihove motive, Gay produbljuje interes za psihoanalizu kao pomoćnu disciplinu historije, te u svojim radovima razvija psihoanalitičku historiju ideja kao protutežu socijalnoj historiji ideja. Na sredini 1970-ih godina, zreo i potpuno otvoren za novo iskustvo, pridružuje se Western New England institute for Psychoanalysis kao istraživač-kandidat. Podvrgava se didaktičkoj analizi od koje očekuje da ga preobraziti od informiranog amatera u profesionalca na polju psihoanalize. Njegova očekivanja nisu bila iznevjerena: spoznao je i naučio nove načine čitanja na

Tekst L. Sklevicky primili smo 13. VII 1989, a objavljujemo ga, na žalost, posmrtno. Autorica je poginula u saobraćajnoj nesreći 21. I 1990. Radila je u OOUR-u za znanstvena istraživanja IHRPH, od 15. XII 1976. do 15. XII 1988, a zatim u Zavodu za istraživanje folklor. O dijelu njezina rada usp.: L. Sklevicky, Pregled rezultata rada na istraživanju povijesti socijalističke izgradnje, ČSP 14(1), 1982, 89—97; Biobibliografije. ... isto, 172—173; za suradnju u ČSP v. i Dvadeset godina »Časopisa za suvremenu povijest«, Sadržaj XI—XX [11(1)—20(3)], 1979—1988, ČSP 20(3), 1988, 184—185; D. Richman Auguštin, In memoriam Lydia Sklevicky (1953—1990), Oka, 3(467), 8. veljače 1990, 26.

¹ Peter Gay rođen je u Berlinu 1925. godine u židovskoj obitelji koja je u posljednji čas (1938) emigrirala iz nacističke Njemačke u SAD. Diplomirao je političke znanosti na univerzitetu Columbia u New Yorku i obranio doktorsku tezu »Eduard Bernstein i reformizam u socijalističkom pokretu«. Bavio se idejnom stranom društvenih pokreta i teorijskim problemima historiografske epistemologije. Dugogodišnji je profesor povijesti na sveučilištu Yale, a 1989. izabran je za člana Američke akademije umjetnosti. (Zahvaljujem profesoru Ivi Bancu sa Univerziteta Yale na tim biografskim naznakama.)

² Predavanje »Rhetoric and Politics in the French Revolution«, održano 1960. godine, objavljeno je u *American Historical Review*, LXVI, 3 (april 1961). U njemu je P. Gay pokušao utemeljiti ekspresivne aktivnosti jakobinaca (analizirao je govore Robespierrea i Dantona) i njihovih rivala u njihovoj stvarnosti, u njihovoj tradiciji retorike te pritisku događaja više negoli u njihovim uvjerenjima, idiosinkrazijama ili nesvjesnim potrebama (usp. *Freud for Historians*, 12).

izgled poznatih izvora (poput dnevnika i snova, pisama i slika, romana i medicinskih tekstova), i otkrio kako se »zagonetni, netransparentni artefakti preobražavaju u upotrebljiv materijal«. ³ Knjiga Freud za povjesničare nastala je, prema njegovim riječima, kao »nenamjeravani« dio trilogije teorijsko-epistemoloških razmatranja započetih djelima Stil u historiji⁴ i Umjetnost i čin: o uzrocima u povijesti — Manet, Gropius i Mondrian.⁵ Dok u prvoj knjizi dokazuje kako je neodrživ oštar rez između umjetnosti i znanosti, te da je historija oboje (»Historičarevo je umijeće dio njegove znanosti«)⁶, u drugoj nastavlja započetu argumentaciju o pluralističkom karakteru kauzalnosti. Treba promatrati međudnose triju osnovnih skupina uzroka: onih koji izvire iz privatne sfere, iz umijeća/zanata (craft) i iz kulture, smatra Gay, te iz njihove suptilne međugre izvodi posebna prava psihologije.⁷ Oba ta epistemološka ogleda izražavaju Gayov optimizam glede mogućnosti povjesničareve spoznaje, i pobijaju pesimiste koji smatraju da svaki povjesničar ima svoje lične demone i društvene aspiracije koji neopozivo ograničavaju njegovu/njezinu mogućnost spoznaje prošlosti. Pesimisti također drže da je historičarev stil spremište predrasuda, te da je njegova percepcija ograničena ideološkim teretom. Nasuprot tome, Gayova razmatranja predstavljaju plaidoyer za takvu povijesnu znanost koja će uz pomoć psihologije, a osobito psihoanalize biti »elegantna, prilično rigorozna estetska znanost«.⁸ Uvodeći psihoanalizu kao pomoćnu disciplinu profesije historičara, Gay polazi od pretpostavke da je sva historiografija donekle psihohistorija, ali da psihohistorija ne može biti sve historiografija. Naime, slijedeći psihoanalitičku hipotezu da se mentalni produkti uvijek pojavljuju kao kompromisi, zaključuje da je psihoanalitička historija ideja komplementarna društvenoj povijesti ideja. Obje su ista vrsta povijesne znanosti, tek su im pozicije pristupa različite. Freud za povjesničare čita se kao teorijska prolegomena za najveći Gayov projekt: višetomnu povijest buržoaskog iskustva.⁹ Svoju »obranu psihoanalize« temelji na tvrdnji da su povjesničari oduvijek bili psiholozi-amateri, i da su ne/znajući operirali s nekom teorijom ljudske prirode.¹⁰ Freud je, naprotiv, iako nije bio povjesničar, znao da se ljudsko mišljenje, čak i nesvjesno mišljenje, mijenja u tijeku vremena i razlikuje s obzirom na društvene klase. Bio je, također, svjestan činjenice da psihoanalitički kategorijalni aparat treba primjenjivati individualizirano. U djelu Nelagoda u kulturi (1930) upozoravao je da svaka generalizacija istraživača stavlja »u opasnost da zaboravi raznovrsnu raznobojnost —

³ Nav. dj., XV.

⁴ *Style in History*, 1974.

⁵ *Art and Act: On Causes in History — Manet, Gropius, Mondrian*, 1976.

⁶ *Freud for Historians*, VII.

⁷ Nav. dj., VIII.

Valja naglasiti da Gay, iako uvjereni freudovac, ne podrazumijeva usku definiciju psihoanalize. Za njega ona ne predstavlja samo corpus Freudovih radova, već sadrži i uvide njegovih nastavljača, te stoga nije fiksirana doktrina, već disciplina koja razvija istraživanje i teoretiziranje (nav. dj., X).

⁸ Nav. dj., IX.

⁹ Od projekta pod naslovom *The Bourgeois Experience: Victoria to Freud* izašla su do sada dva toma — *Education of the Senses* (1984) i *Tender Passion* (1986).

¹⁰ Čak i tvorci materijalističkih sistema poput Marxa, smatra Gay, koji podvrgavaju pojedince neminovnim pritiscima povijesnih uvjeta, ostavili su prostora za igru uma i čak su tvrdili da je razumiju (nav. dj., 6).

Buntheit — ljudskog svijeta i njegova mentalnog života«. Historičar to ne bi mogao bolje reći, komentira Gay.¹¹ Psihoanaliza i povijesna znanost svaka na svoj način mogu biti saveznice u borbi protiv redukcionizma, naivnih i sirovih monokauzalnih objašnjenja.

Kritizirajući i argumentirano opovrgavajući glasne i brojne Freudove osporavatelje među povjesničarima,¹² Gay čitateljima podastire nadasve informativni »kratki kurs« osnovnih psihoanalitičkih hipoteza, analitičkih kategorija i postavki, da bi naposljetku zaključio: »Psihoanaliza, ne mogu to dovoljno naglasiti, nije čudotvoran lijek niti magična lozinka; ona je obrazovani stil istraživanja koji omogućava odgovore za koje nitko prije nije vjerovao da su dostupni i, što je još važnije, sugerira pitanja koja nikome prije nije padalo na pamet postaviti.«¹³ Osobito su instruktivna Gayova razmatranja o tretiranju »ljudske prirode« u historiografiji prosvjetiteljstva i historicizma. Naime, Ranke i njegovi sljedbenici su tijekom čitavog 19. stoljeća polemizirali sa svojim predšasnicima, filozofima 18. stoljeća, predbacujući im da su »trgovali vrhovnom fikcijom koju nazivahu ljudskom prirodom«. Nasuprot takvom shvaćanju stoji Rankeova čuvena uzrečica »Svaka je epoha najbliža Bogu« kojom je pledirao da historičari svaku epohu tretiraju kao neponovljivu i ne prosuđuju je s vrijednosnih pozicija vlastitog vremena. Drugi je ekstrem u kritici postuliranja ideje univerzalne ljudske prirode stanovište Ortege y Gassetta koji smatra da čovjek nema prirodu — jedino što ima jest povijest. Gay u toj polemici zauzima srednju poziciju: »[. . .] ljudska priroda ima svoju povijest, a njezine su promjene suptilni skup varijacija koje svijet izvodi na stalne, često eluzivne teme.«¹⁴ Nagoni, smješteni na graničnoj liniji između mentalnog i somatskog, također imaju svoju povijest i upravo je tu mjesto susreta psihoanalitičke teorije i povjesničareva iskustva, smatra Gay. Među tim nagonima seksualnost i agresija centralne su kategorije za psihoanalitičara. »Ta dva nagona izvedena, kombinirana, prerusena, služe kao pogonsko gorivo za ljudsku akciju. Oni stvaraju povijesti.«¹⁵ Psihoanalitičko shvaćanje uzima u obzir uniformnost i varijabilnost nagona, i upravo stoga povjesničari mogu prepoznati i analizirati ljudske motive u nepoznatih pojedinaca i društava, a da ih ne svedu na blijeđe kopije vlastitih kulturnih obilježja. Jer, zadatak je povjesničara, ističe Gay, da ulazi u svijet *drugog*, bez obzira na udaljenost mjesta/vremena/kulturnih navika, i da tog drugog poima i objašnjava iz vlastite perspektive.

Jedan od osnovnih razloga zbog kojih historičari odbacuju eksplanatorne mogućnosti psihoanalize njihovo je (implicitno ili eksplicitno) prihvaćanje sebičnosti (self-interest) kao odlučnog čimbenika ljudskog djelovanja. Ako psihoanalitičari čovjeka u prvom redu poimaju kao »životinju želje«, povjesničari ga svode na »sebičnu životinju«. I dok se u prvom slučaju ljudske akcije promatraju u svjetlu borbe za smanjenje napetosti od pritisaka podsvijesti, u drugom je riječ o svjesnom egoizmu. Tako će povjesničar otkrivati sebičnost iza zvučne retorike patriotizma, ideje napretka, diplomatskih pregovora, ustavotvornih manevara

¹¹ Nav. dj., 29.

¹² »Ti su povjesničari sebi olakšali stvari; stvarajući besmislice od Freuda, nije im bilo teško demonstrirati da je Freud govorio besmislice« (nav. dj., 31).

¹³ Nav. dj., 32—33.

¹⁴ Nav. dj., 88.

¹⁵ Nav. dj., 89.

i sl. Analizirajući brojne primjere takvih historiografskih eksplanacija (među ostalima i marksističke orijentacije), Gay zaključuje da su neodređenost same definicije sebičnosti i njezino pretvaranje u univerzalni motiv, tu kategoriju pretvorili u tautologiju učinivši je dijagnostički neuporabljivom za povjesničare. Naime, analitička kategorija odgovara svojoj svrsi jedino ako precizno može opisati ono što želi objasniti, dok implicitno određenje sebičnosti pod taj pojam podvodi sve ono što pojedinci ili grupe pod tim razumijevaju (npr. za trgovca se interes/sebičnost iskazuje kao maksimiranje profita, dok je za sveca interes mučeništvo). U tom slučaju neprijeporan je doprinos psihoanalitičke teorije koja je kadra objasniti kako pojedinci i grupe internaliziraju (samo)obmane i prihvaćaju ih/racionaliziraju kao vlastite ideje/interese.

Činjenica da povijesna znanost želi spoznati »tvrdnu realnost«, dok je »kuća psihoanalize izgrađena na terenu fantazije«¹⁶ ne govori protiv mogućnosti njihove bliske suradnje. Naime, ta je dva svijeta moguće približiti, ukoliko prihvatimo da su fantazije ili obmane stvarnost za one koji ih doživljavaju. »Ljudi postaju neurotici ili polude u specifičnim povijesnim okružjima. Oni nikada nisu pogođeni nekom općenitom neurozom ili neodređenom fobijom, već mi moramo istkati njihove simptome iz priča koje su čuli, nesreća koje su vidjeli, tjeskoba koje su osjetili, sve izraženo u slikovnom i verbalnom rječniku koji dijele sa svojim sretnijim suvremenikima. A te su inscenacije i rječnik podjednako, povjesničareve ulaznice u svijet psihoanalize.«¹⁷

Mutatis mutandis, što vrijedi za neurotike i psihotike, još je očitije kod onih čiji je odnos sa stvarnošću manje poremećen, te je psihoanaliza nezaobilazna kao pomoćna znanost historiografije, jer i najrazložnije ideje »normalnih« ljudi nalikuju manifestnim snovima ili neurotskim formacijama. Dakako, zaključuje Gay, svjetovi psihoanalize i historiografije veoma su različiti, a takvi će i ostati. No, povjesničari mogu pod utjecajem psihoanalize proširiti i obogatiti svoj osjećaj povijesne stvarnosti, a psihoanalitičari koji pažljivo slušaju povjesničareva otkrića o prošlim događajima mogu proširiti i obogatiti osjećaj psihološke stvarnosti. Upečatljivi su i provokativni Gayovi argumenti protiv kulturnog determinizma: [...] »postoji tvrda, nesvodiva, tvrdoglava jezgra biološke razložnosti (reason), koju kultura ne može doseći i koja si uzima pravo, koje će prije ili kasnije iskoristiti, da prosuđuje kulturu, da joj se suprotstavi i da je revidira.«¹⁸

Ideja i shvaćanje slobode ljudskog djelovanja u Gayovoj interpretaciji paradoksalnim obratom mijenjaju uporište. Tu će hipotezu, dakako, valjati testirati opsežnijim istraživanjima, a upravo je psihoanalitičkoj historiji Gay namijenio taj grandiozni zadatak.

Rezimirajući Gayovu upečatljivu teorijsku elaboraciju psihoanalitičke historije, možemo zaključiti da je poima kao orijentaciju, a ne specijalnost; da povjesničaru ne nudi priručnik recepata već način viđenja prošlosti; da je kompatibilna sa svim historiografskim žanrovima (npr. vojnom, ekonomskom, intelektualnom poviješću), te da također može obogatiti druge pomoćne povijesne znanosti i tehnike (npr. paleografiju, diplomatiku, statistiku, i dr.).

¹⁶ Nav. dj., 117.

¹⁷ Nav. dj., 130.

¹⁸ Nav. dj., 175.

Povijesna znanost, u čemu se bez ostatka moramo složiti s Gayom, »prikuplja, i, u najboljem slučaju, ispravlja kolektivnu memoriju«. ¹⁹ No, u tom obeshrabrujućem pothvatu, Gay psihoanalizi povjerava zadaću pomoćnice. Uz njezinu suradnju povijest će analizirati ne samo ono što ljudi odaberu i zapamte, već će otkrivati i ono što su bili prisiljeni iskriviti ili zaboraviti.

Projekt mogućeg zajedništva psihoanalize i historiografije Gay, uz ostalo, vidi u činjenici da su obje znanosti pamćenje, da su profesionalno orijentirane ka skepsi, da traže uzroke pojava u prošlosti [. . .] Povezuje ih i zajednički cilj, pogibeljno i neizvjesno putovanje k razumijevanju totaliteta ljudskog iskustva. Ma kako se takav projekt pregaocima povijesne znanosti danas i ovdje, kao i čitateljima naše historiografske produkcije, može činiti dalekim i nedostižnim (ne moramo se zavaravati da je mnogo bliži onima iz sredina u kojima je povijesna znanost znatno razvijenija i diverzificiranija), upravo bi psihoanalitička dimenzija mogla pridonijeti produbljenijoj interpretaciji žestine trenutačnih polemika, nerazumijevanja, instrumentalizacija, pa čak i zloupotreba historiografije.

---

¹⁹ Nav. dj., 211.